

"אז איך קוראים לך עכשיו?"

**איתגור וניכוס בתהליך הבחירה של נשים ישראליות
בשאלת שם המשפחה לאחר הנישואין**

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת: מיכל רום

התכנית ללימודי מיגדר
המחלקה ללימודים בין-תחומיים

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

עבודה זו נעשתה בהדרכתם של ד"ר אורלי בנימין

מהמחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה והתכנית ללימודי מיגדר באוניברסיטת בר-אילן,

ופרופ' חיים חזן מהמחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל-אביב

תוכן העניינים

ת ק צ י ר

מ ב ו א 1

פ ר ק א': שמות זהות ומה שביניהם

1. התמקמות בשדה הסוציולוגי של הדיון בזהות 5

1.1 משיח לסדר שיחי 5

1.2 מהעצמי החברתי לביצוע זהות 10

1.3 זהות מגדרית 13

1.4 ריבוי ממדי הזהות 15

1.5 התמקמות 18

1.6 מיפוי הסדר השיחי 24

פמיליזם 24

פמיניזם 29

ציונות-לאומית 33

אוריינטליזם 35

אינדיבידואליזם 36

2. התמקמות בשדה של חקר השפה והלשון 39

3. שמות בהקשר של שפה וחברה 43

3.1 הקשר בין שם לבין זהות 44

3.2 שמות ויחסי כוח 46

פ ר ק ב': שמות משפחה של נשים אחרי הנישואין

1. פרספקטיבה היסטורית גלובלית 50

1.1 מקור המנהג לשאת (גם) שם משפחה 50

1.2 שמות של נשים והמנהג לשנותם בעקבות נישואין 53

1.3 ביקורת פמיניסטית על שיטת השמות הפטרונימית 55

1.4 ההתנגדות לפרקטיקה הפטרונימית : מאז ועד היום 61

1830 בצרפת : הסן-סימוניסטיות 61

1840 - 1860 בארה"ב : לוסי סטון ואליזבת קיידי סטנטון 63

1920 בארה"ב : אגודת לוסי סטון הראשונה 65

1950 - 1970 בארה"ב : אגודת לוסי סטון השניה 66

2. פרספקטיבה רב תרבותית 68

71	סקירת מחקרים מן העולם
74	3.1 שיעור המאמצות לעומת המתנגדות לפרקטיקה הפטרונימית ואפיון
80	3.2 מניעים ומחירים של פרקטיקה לא נורמטיבית בשם המשפחה
81	3.3 איתגור הפרקטיקה הפטרונימית כפרקטיקה פמיניסטית
82	3.4 ריבוי משמעויות בשדה: לא רק שאלה של זהות
85	3.5 פרקטיקה המעוצבת בתוך השיח
87	4 פרספקטיבה ישראלית
87	4.1 מעמד של שמות בישראל: 'חוק השמות תשט"ז-1956'
89	4.2 שמות משפחה של נשים בישראל
94	4.3 מחקרים בשדה השמות בישראל

פרק ג': מערך המחקר

96	1 מטרת המחקר
96	בחירת שם המשפחה כאופן פעולה אינדיבידואליסטי
97	בחירת שם המשפחה כאופן פעולה פמיניסטי
98	בחירת שם המשפחה כביצוע זהות והתמקמות באתר של מאבק בין שיחים
99	2 שיטת המחקר
99	2.1 כלי המחקר: ראיון מובנה למחצה
101	2.2 מחקר הגישוש
104	2.3 אוכלוסיית המחקר
105	איתור המרואיינות למחקר
111	שלב ביצוע הראיונות
112	אפיון סוציו-דמוגרפי של המרואיינות ובני זוגן
116	2.4 שיטות ניתוח
116	ניתוח תימות
117	ניתוח שיח
119	3 תוקף ומהימנות: סטנדרטים של איכות המחקר

פרק ד': ממצאים

121	הקדמה לפרקי הממצאים
122	1 הטעינות התרבותית של שם המשפחה
123	1.1 ממד אתני - שם המשפחה כסמן של מוצא ושייכות לקבוצה אתנית
128	מזרחי/אשכנזי
131	ישראלי/גלותי
136	1.2 ממד אסתטי - "השם היפה"
137	"שם של טייס"
140	צליל "מתנגן בצורה נכונה"
142	שם קצר/ארוך
145	ייחודיות לעומת המוניות
148	"שם עברי בעברית"

- 1.3. **ממד מיגדרי - הבדלים במשמעויות ובתפקידים של שם המשפחה אצל גברים ואצל נשים** 151
 שם משפחה של אישה הוא רק שלה. 152
 שם משפחה של גבר הוא השם של המשפחה. 156
 גברים לא משנים את שם המשפחה, נשים לא נשארות אתו. 159
 שם משפחה של אישה אומר עליה דברים, ששם של גבר לא אומר עליו. 160
- 1.4. **ממד מבני - "שם אחד למשפחה אחת"** 162
 אחידות: אותו שם לכל בני המשפחה. 162
 יחידות: שם משפחה שמורכב רק משם אחד. 164
- 1.5. **טעינות תרבותית של שם המשפחה כתוצר החיבור של כל הממדים: אתני, אסתטי, מגדרי, מבני.** 171
2. **הטעינות המשפחתית של שם המשפחה** 178
- 2.1. **"אנחנו רק בנות במשפחה, השם כאילו הולך לאיבוד"** 181
 2.2. **"מה זה הרביד הזה? חתיכת פיקציה": שמות משפחה מעוברתים** 183
 2.3. **מיתוסים ומיתולוגיות על שם המשפחה** 187
 סיפורים המדגישים התפתחות לא נורמטיבית של שם המשפחה. 187
 סיפורי שמות הקושרים בין הביוגרפי להיסטורי. 190
3. **מבוא להתמקמות זהותית** 194
- 3.1. **פְּמִילִיזְם** 196
 "משפחה מאד משפחתית" 196
 חלוקת תפקידים מיגדרית מסורתית. 199
 אמהות. 200
 ניסיונות לאתגר את הפמיליזם. 201
- 3.2. **אינדיבידואליזם** 204
 3.3. **פמיניזם** 207
 "לא פמיניסטית": מתנגדת לזיהוי עם הפמיניזם ואף מתכחשת לו. 210
 "פמיניסטית": מצהירה על עצמה ככזו במלוא מובן המילה. 213
 "שוויונית": מתנערת מהתיוג, מזדהה עם הערכים ואף מאמצת פרקטיקות. 217
4. **התמקמות זהותית באמצעות הבחירה בשם המשפחה** 221
- 4.1. **"השם שלי זה מי שאני" - התמקמות כסובייקט אוטונומי עם היסטוריה** 221
 "להתרגל אל השם" - שינוי הדרגתי בתוך רצף התפתחותי. 224
 "מכירים אותי" - ויתור על השם כאובדן של משאב. 226
- 4.2. **"לעבור ממשפחה למשפחה" - התמקמות במעגל(ים) המשפחתי(ים)** 228
 מהמשפחה שלי למשפחה שלו. 232
 מהמשפחה שלי למשפחה שלנו. 234
- 4.3. **"מגיע לך מזל טוב, הוספת לך שם": התמקמות כאישה נשואה** 237
 נשואה על פי שם המשפחה. 237
 נשואה על פי הכינוי (בעלי, אישי, בן זוגי). 240

	4.4	"הוספתי את המנדלבאום ממש בשביל הילדות" -
243	התמקמות כאשת משפחה ראויה
244	הילדים מסמנים את המשפחה החדשה
247	הילדים כוזרז וכנקודת מפנה בצורך להכריע את ההתלבטות על השם
249	הקשר בין אימהות לבין התלבטות על שם המשפחה
254	4.5 תבנית השימוש בשם
255	תבנית שימוש בשם קבועה ויציבה
259	תבנית שימוש בשם פלואידית ומשתנה
271	לימינאליות באמצעות תבנית השימוש בשם
281	דיון
296	נספחים
306	ביבליוגרפיה

ת ק צ י ר

בתוך הדיון המתרחב בשנים האחרונות על סוגיית שם המשפחה של נשים לאחר הנישואין, רווחות טענות על פרקטיקת שימור או שינוי השם כביטוי לביצוע זהות פמיניסטי¹. מרבית המחקרים המנסים להציע הסבר להתנהגותן של נשים בעניין זה, מתמקדים בניתוח עמדות הנשים ביחס לפמיניזם ובמידת קירבתן לקהילות פמיניסטיות. בעוד חלק קטן מהחוקרות בשדה, מציעות הסברים שונים לאופן שבו נטויות רשת החוטים של הזהות המגדרית באמצעות הפרקטיקה של אישה בשם המשפחה לאחר הנישואין, ממצאי המחקרים היוצאים מגישה זו מלמדים על ריבוי משמעויות הנקשרות לשם המשפחה, ועל פער המתקיים בשדה זה בין עמדות לבין התנהגויות. בנוסף, ספרות העוסקת בנשים מקבוצות אתניות ספציפיות, מעלה מגוון רב של נימוקים ביחס להחלטותיהן של נשים בתחום זה, מגוון שמהותו איננה נכרכת בעמדות פמיניסטיות. לפיכך, לצד המגמה הדומיננטית הקושרת בין פרקטיקה של שימור שם המשפחה לבין מחויבות פמיניסטית, הולכת ונחשפת האפשרות כי שינוי או שימור שם המשפחה לאחר הנישואין איננה רק סוגיה מיגדרית אלא סוגייה בעלת השתמעויות זהותיות רחבות יותר. או במילים אחרות, עולה האפשרות כי ההישג הפמיניסטי הפוליטי שאיפשר את שימור שם המשפחה של נשים כחלק מסגנון חיים נורמטיבי (זאת למרות שבעולמן נהוגה שיטת שמות פטרונימית), מאפשר לנשים להנכיח בשמות המשפחה שלהן את מרכיבי זהותן המרובה. אפשרות זו מתלכדת עם ספרות רבה מתחום הזהות החושפת את האופי המקוטע (fragmented) שלה, ומציעה לכן להימנע ממחקר זהות נשית הממוקד בממד זהותי אחד בלבד. בהמשך לטענה כי זהות מתכוננת בתוך שיח, מתברר לפיכך בהקשר זה כי מחקר זהות בשדה הנדון מחייב, כנקודת מוצא, מיפוי של הסדר השיחי באופן הפורץ את גבולות המימד המגדרי. כלומר שלצד מיפוי יחסי הכוח בין השיח הפמיניסטי לשיח השמרני-פאטריארכלי, יש למפות את יחסי הכוח המכוננים מימדי זהות אחרים כגון זו האתנית או זו הלאומית. מיפוי מורכב כזה עשוי לתרום משמעויות להבנת התהליך שבו מתעצב השיפוט של נשים בעניין שם המשפחה לא רק במרחב המגדרי, אלא גם בהקשרים של המשא ומתן שהן מקיימות מול שיחים המכוננים ממדים אחרים בזהותן.

לפיכך, מטרתו של המחקר המוצג בעבודה זו הייתה לבחון כיצד יחסי כוח בין שיחים המתקיימים בתוך מרחב תרבותי חברתי ספציפי, מחלחלים אל סוגיית השם ומעצבים את עולמן הרפלקסיבי של נשים מחד גיסא, ואת פרקטיקות ביצוע הזהות שלהן מאידך גיסא. המסגרת התיאורטית המוצעת לניתוח זה מבוססת על התהליך הרפלקסיבי של ההתמקמות (Davies & Harré, 1990, 1999), מושג שמקורו בגישות אינטראקציוניסטיות שונות, ויתרונו בכך שהוא מאפשר לקשור בין הסדר השיחי לבין פרקטיקות ביצוע הזהות, באמצעות מה שיחידים מציגים כצורות הדיבור הראויות בעולמם.

כרקע לדיון בממצאי המחקר, מוצגת תחילה פרספקטיבה היסטורית גלובלית הסוקרת כיצד ומתי נוצרו שמות משפחה בתרבות המערבית, כיצד התבסס המנהג הפטרונימי במסגרתו נשים מצופות

¹ הטענה מתייחסת לתרבויות בהן נהוגה שיטת השמות הפטרונימית המכתיבה את שינוי שם המשפחה של אישה לאחר נישואיה. כפי שיוצג בהמשך, לא כל הנשים באשר הן מתמודדות עם שיטה זו בעולמן.

להחליף את שם המשפחה שלהן לאחר הנישואין, וכיצד ביטאו נשים פמיניסטיות את התנגדותן למנהג זה כבר מאז המאה ה-19 ועד היום. מפרספקטיבה רב-תרבותית מוצג מגוון וריבוי שיטות השמות הנהוגות בעולם, ומפרספקטיבה ישראלית מתואר מעמדם החוקי של שמות, על השינויים שחלו בעמדת המחוקקת ביחס לשמות משפחה של נשים לאחר הנישואין. כמו כן מוצגים חלקים מרכזיים במסורת המחקרית הקיימת אודות שמות בישראל, שסוגיית שם המשפחה של נשים לאחר הנישואין בולטת בהעדרה ממנה.

בעקבות הטענה כי מפגש בין שיחים שונים בא לידי ביטוי בין השאר באופן שבו צורות דיבור מקובלות מתעמתות אחת עם השניה, עד שצורה אחת הופכת להיות הדבר 'הטבעי' 'הנכון' (Hajer, 1995), שימשו ראיונות מובנים למחצה כלי המחקר העיקרי בעבודה זו. חומר אמפירי משני סוגים נאסף באמצעות הראיונות: הסוג הראשון הוא שיקוף של מה שבעולמה של המרואיינת נחשב צורת הדיבור הראויה, המאפשרת לה להתמקם כסובייקט מוסרי בסיטואציה של הראיון. הסוג השני הוא דיווח של המרואיינת על הפרקטיקות שבהן היא נוקטת כיום ונקטה בעבר. באמצעות שילוב בין שיטת ניתוח תימות ושיטת ניתוח שיח, נותחו שני סוגי המידע בצורה שהזינה שני דיונים תיאורטיים נפרדים: הסוג הראשון הזין את הדיון בתהליך ההתמקמות הרפלקסיבי, כמשקף את הסדר השיחי ואת יחסי הכוח בתוכו. הסוג השני שימש חומר גלם לדיון בביצוע זהות בתוך מעגלים חברתיים קונקרטיים.

בסופו של תהליך סינון ודגימה מורכב, רואיינו לצורך המחקר 33 נשים ישראליות יהודיות, חילוניות, הטרוסקסואליות, שנמצאות בנישואין ראשונים, אשר ציינו כי סוגיית שם המשפחה לאחר הנישואין הייתה מרכזית בעולמן בזמן שנישאו. נשים אלו בחרו מגוון של בחירות בשאלת שם המשפחה לאחר הנישואין כלומר יש ביניהן כאלו ששמרו על שם המשפחה מלידה, שהחליפו לזה של בן הזוג, שצירפו את שני השמות, או שלקחו יחד עם בן הזוג שם שלישי חדש. מבלי שכוון לכך מראש, התארגן המדגם כך שכל הנשים ממוקמות במעמד הביניים המשכיל והפרופסיונאלי, כולן למעט אחת ילידות הארץ, רובן הגדול ממוצא אשכנזי.

ספרות פמיניסטית רבה עוסקת בניתוח צורות שונות של עבודה שנשים עושות למען משפחותיהן, ולמען יצורה של המשפחה 'הראויה' והיחסים המשפחתיים 'הראויים'. מניתוח הראיונות עולה בברור כי שם המשפחה הוא אתר מרכזי לעבודת משפחה כזו, וכי נשים שוקלות את שם משפחתן כחלק ממאמציהן להקנות למשפחתן את הדימוי הראוי בתוך הקשר תרבותי ספציפי. הפרקטיקה של נשים לאחר הנישואין מתבררת אם כן כמעוגנת בתהליכים תרבותיים, חברתיים, ופוליטיים מקומיים שחוצים את גבולות המיגדר, והדיון הזהותי בעניינה, לפחות בהקשר הישראלי, מחייב את הכללתם של מימדי זהות אלו.

עבודת המיפוי שנעשתה במחקר זה מציעה כי כל שם משפחה בעולמן של המרואיינות, נושא 'טעינות' תרבותית' שלצד עקרונות מיגדריים מעצבים אותה גם עקרונות אסתטיים, סוגיות של אתניות ועקרונות מבניים. בחלק מהמקרים יש לשם המשפחה גם 'טעינות' משפחתית' שמורכבת ממשמעויות היסטוריות חברתיות המיוצגות בביוגרפיות משפחתיות ספציפיות, ומגולמות בתוך שם

המשפחה. כל אלו יחד מעניקים לקטגוריה 'שם משפחה' את כוחה המסמן בהקשר התרבותי הרחב. מרבית המרואיינות דיברו מתוך מודעות לסימון זה וכולן שיקפו מאמץ מתמיד להתחבר לסימון ההנה מטעיונות תרבותית חיובית.

ממצאי המחקר מלמדים כי הטעיונות התרבותית של שם המשפחה מכוונת נשים להפעיל את מיומנויות קריאת המפה החברתית סביבן, ולשקול את הערך המסמן המגולם בשם המשפחה ואת השלכותיו. הערכה זו היא מרכיב מרכזי ומכריע באופן שבו מתעצבת הפרקטיקה שלהן ביחס לשם המשפחה לאחר הנישואין, והמשמעות היא שהפרקטיקה הפמיניסטית של שמירת שם המשפחה מלידה, מוכפפת לתהליך של התמקמות חברתית תוך מיצוי נקודות הזכות משני השמות.

מיפוי הסדר השיחי בעולמן של המרואיינות, כפי שהוא משתקף בצורות הדיבור שלהן, מעלה חמישה מבני שיח שונים כרלוונטיים בהקשר זה, שלעיתים מתלכדים זה עם זה ולעיתים מתנגשים זה בזה: במרחב אחד נאבקים השיח הלאומי-ציוני והשיח האוריינטליסטי על חלקו של שם המשפחה בייצור הזהות הלאומית, האתנית והמעמדית; במרחב שני נאבקים השיח הפמיניסטי והשיח הפמיליסטי על תפקידו של שם המשפחה בייצור הזהות המגדרית, ועל תרומתו של השם לביצוע התמקמותה של האישה במעגלי שייכות משפחתיים - כבת, כאם, כרעה, וכאשת משפחה; בין שניהם מתגלה השיח האינדיבידואליסטי, הטוען את הפרקטיקה של שימור או שינוי שם המשפחה במשמעויות של מימוש עצמי, ייחודיות ובחירה אישית.

ממצאי המחקר מלמדים כיצד נטויות הרשת הזהותית של נשים בהקשר של הסדר השיחי, והניסיון לפענח את יחסי הכוח בתוך הסדר השיחי, באמצעות תהליכי ההתמקמות הרפלקסיבית שנשים מבצעות ביחס לשם המשפחה שלהן, מוביל למסקנה שברוב המקרים מוכפף השיח הפמיניסטי על ידי השיחים האחרים שזוכים למעמד הגמוני בעולמן. מפרספקטיבה של ניתוח שיח ביקורתי פמיניסטי, מועלית הטענה כי באמצעות תהליך של מיינסטרימיזציה, מסרים פמיניסטיים עוברים בהקשר זה תהליך של ניטרול ודה-פוליטיזציה.

עוד ממצאים שעולים מן המחקר נוגעים למידה שבה ביצועי הזהות של נשים מכוונים לצבירה של כוח חברתי להן ולבני משפחתן; לאופן שבו ההצדקות האסתטיות שנשים מעמידות לבחירה שלהן בשם המשפחה, משוקעות בתוך יחסי הכוח הפוליטיים המעצבים את עולמן; למידה שבה יותר מאשר תהליך של בחירה בשם המשפחה, מתגלה בשדה זה מבנה לחצים רב כיווני שבסופו הפרקטיקה של נשים מוכפפת אליו ולתוכו; ולכך ששאלת שם המשפחה לאחר הנישואין מתגלה בעולמן של המרואיינות כשאלת שם המשפחה לאחר הולדת הילדים: לנוכח היותם של אלו המסמנים והמייצרים את המשפחה החדשה, הופך שם המשפחה שהם עתידים לשאת זה שמכריע לרוב את הפרקטיקה של נשים בשם המשפחה שלהן, מעצב את שאיפותיהן בעניין זה, ומניע את המשא ומתן שלהן מול בן הזוג, במקרים בהם מתקיים כזה.

מפרספקטיבה פמיניסטית נחשף במחקר זה המבנה הממוגדר של הקטגוריה 'שם משפחה'. כלומר קיומו של מערך מובחן ונפרד של משמעויות ותפקידים שיש לשם המשפחה עבור נשים וגברים, שעל בסיסו צומח בחלק מהמקרים גם הבדל באופן השימוש של נשים וגברים בשם המשפחה שלהם.

חלק גדול מהנשים שהשתתפו במחקר הציגו 'תבנית שימוש פלואידית בשם' שמשמעותה שבהקשרים שונים הן משתמשות בשמות שונים. בנקודה זו נחשף הפער בין המשמעות המילולית של המושג 'שם משפחה' ומשמעותו החברתית, שמובנת מאליה כתקפה באופן שווה עבור בני כל המינים בעוד שמתברר שאין היא כזו, לבין משמעותו בפועל עבור חלק מהנשים הנשואות בישראל, אשר שם המשפחה שלהן הוא לא באמת השם של המשפחה שלהן.

בעקבות הממצאים מוצגת הטענה כי תבנית השימוש הפלואידית בשם מתפקדת בחיי האישה כאמצעי הממחיש ומיישם בו זמנית שלב של לימינאליות (Turner, 1967): במעבר בין הניתוק משם אחד, המהווה ניתוק מעמדתה במשפחת המוצא, עמדה שנקשר לה מיקום חברתי מסוים, לבין התחברותה לשם החדש שמסמן ומבצע את התמקמותה מחדש באותו מבנה חברתי, במשפחתה החדשה. בין שניהם עוברת האישה דרך שדה תרבותי המכיל מאפיינים חדשים ושונים מאלו שיש במיקום העבר או במיקום העתיד, כפי שמבטא השימוש במגוון וערוב תבניות של שמות, שהוא חריג לעומת הדפוס הקבוע, היציב, והמוכר של שם אחד שנכון תמיד. בעוד שניתן להציע את האפשרות כי לימינאליות זו מנתקת נשים ממשאביהן החברתיים ומחלישה את מעמדן, המחקר מלמד כי מרבית הנשים מודעות ליתרונות המצב הלימינאלי, ומשתמשות בו להצגה עצמית שתהיה בה תועלת מרבית עבורן ועבור בני משפחתן.

מבחינת תהליכי כינון זהות, ניכר כי ההישג הפמיניסטי שמגולם באפשרות להימנע מאימוץ מיידית של שם המשפחה של בן הזוג הוא בהנכחת הקושי, האובדנים ומתן מענה לצורך בהסתגלות הדרגתית ואיטית לשינוי. אולם לצד זה, נראה כי ברוב המקרים אין בכך שינוי או איתגור של הסדר הקיים והצגה של אלטרנטיבה ממשית לו, אלא שהסדר הפמיליסטי הפטריארכלי נותר יציב על כנו.